

MÚLTUNK JELENE

027.4(069)

244

Szabó Ervin

Száz évvel ezelőtt, 1877. augusztus 23-én született a magyar munkásmozgalom egyik legkimagaslóbb alakja: Szabó Ervin. Születésének centennáriumára emlékezve mutatjuk be megénk olvasóinak.

Legismertebb képéről egy szemüveges, fekete hajú, lecsüngő bajszú férfi tekint ránk. A szemüveg mögül mély tűző fekete szem nagy intelligenciát, valami állandósult szomorúságot sugároz. Mintha éppen most kérdezné: Hol az igazság? Ezt a címet viseli ugyanis egyik korai írása és 1977-ben a Magvető Könyvkiadó által kiadott gyűjteményes kötete. A képről csak sejteni lehet, hogy egy törekeny testalkatú, alacsony termetű, testi betegségekben szenvedő férfiről van szó. A fénykép azt már

nem árulja el, hogy egy magába zárkózott, a világtól visszavonuló, csak a tudománynak élő bölcsét ábrázol-e, vagy egy meg nem alkuvó, mindig tettekész, cselekvő forradalmárt?

Az Árva megyei Szklanicán született egy hétgyermekes családban. Korán kitűnt nagy szorgalmával, fegyelmességével és tudásvágyával. Az ungvári gimnáziumban mindvégig jeles eredménnyel tanult, s olyan szorgalommal, hogy még az iskolatársak játékaiban sem vett részt. Dickenst, Schillert, Lassallet és Petőfit olvasta. „... a világirodalom legjavával már akkor ismerkedtem meg — írja önmagáról —, amikor társaim még az iskolai szerzőkkel vesződték.” Budapesten jogot tanult, s közben életre szóló barátságot kötött Somló Bódoggal, Jászi Oszkával, s a kor számos híres, vagy később híressé váló személyiségével. Meghatározó további élete szempontjából, hogy 1898—99-ben egy évig Bécsben folytatott tanulmányokat. Orosz forradalmárokkal került kapcsolatba, mind jobban megismeri a szocialista, majd a marxista irodalmat, s tulajdonképpen itt és ekkor vált meggyőződéses szocialistává. Vallomásában azt írta: „Bécsben, az egyetemen ismerkedtem meg Nietzchével, illetve először Schopenhauer als Erzieherczjével. S ez — mondhatom — forradalmi átlaakulást idézett bennem elő.” A bécsi egyetemen elsősorban közgazdaságtannal foglalkozott, s itt kezdett érdeklődni a könyvtárszervezés iránt; ahogy ő írta egyik önéletrajzában: „a tudomány könyvésze” iránt. Miután jól ismerte a német, angol, francia, olasz nyelvet, ezért speciális tanulmányokat is folytatott magánszorgalomból.

Bécsből hazatérve 1899 tavaszán mindenekelőtt állást keresett, hogy megéljen; továbbtanult, hogy egyetemi tanulmányait befejezze, és kapcsolatot keresett a munkásmozgalommal. Átmenetileg nevelői állást vállalt egy családnál, de az nem elégítette ki. Jól jellemezte a 22 éves Szabó Ervint idős barátja, a Bécsben élő orosz származású Klacsó, amikor azt írta egyik levelében, hogy: „... ágyútölteléknek maga túl jó, ahhoz pedig, hogy olyan vezérré és apostollá legyen, aki az élre áll és a mocsárból termőtalajt varázsol, hiányzik a kellő egészsége, néhány pszichikai tulajdonsága és — egyelőre még — hiányzik a mozgalomba vetett feltétlen hite.” Ezért azt tanácsolta, hogy akármilyen munkát ne vállaljon el. Ezt követően díjtalan gyakornok a képviselőházi könyvtárban, s onnan került 1900 elején a Kereskedelmi és Ipar-kamara Könyvtárának élére. A könyvtár, mint környezet munkahely, jól megfelelt visszahúzódsra hajlamos és bűvárkodó természetének. Azon túl saját bevallása és mások visszaemlékezése szerint is szerette a szép formátumú könyveket. A könyvtár az ő „szellemi otthona” lett. A

könyvtár olvasóterme gyakran szolgált színhelyül a Társadalomtudományi Társaság vitáinak, s ekkor és itt került kapcsolatba a Huszadik Század körével. A könyvtárosi pálya megélhetést jelentett számára és hódolhatott tudósi szenvedélyének. Ugyanakkor korlátozta mozgalmi tevékenységét, elvonta energiájának egy részét a mozgalomtól.

Ekkor merült fel az alternatív kérdés: hogyan egyeztesse össze tudós hajlamát és forradalmár szenvedélyét? A dilemma egész életén végigkísérte, s tulajdonképpen csak kompromisszumos megoldásokat talált.

1900 elejétől a Népszava főmunkatársa, állandó cikkírója, a Népszava-naptár szerkesztője. Cikkírója a Volks-tírmének, a Népszava német testvérújságának. Termékenységére jellemző, hogy pl. 1902-ben, egy év alatt mintegy 50 cikket publikált. Pályakezdeése tehát, mind tudományos, mind mozgalmi szempontból meredek ívű: egy éven belül ismertté válik neve, s közben felzárkózik a magyar szocialista mozgalom irányító gárdájához.

Egyéniségére egy túlfűtött moralizmus jellemző; politikai, kulturális, de még gazdasági kérdések megítélésénél is uralkodó szempontja az erkölcs. Ez ellenszenvet váltott ki belőle a magyarországi szociáldemokrácia néhány akkori vezetőjével szemben. Kezdetől fogva nem helyeselte az akkori vezetők alacsony eszmei felkészültségét, praktikizmusát és vetélkedésüket a hatalomért. Szabó Ervin terve a mozgalomban az volt, hogy magasabb színvonalra emelje a hazai munkásmozgalmat, a szociáldemokráciát megszabadítsa a szektaszzerű zárkózottságtól és az egész magyar szocialista mozgalmat forradalmasítsa, aktivizálja. Ezt közvetlenül a szocialista diákok szervezésével és nevelésével akarta szolgálni, akiket magaköré gyűjtött, nevelt, bekapcsolt az agitációs és kultúrmunkába, velük és számukra megindította a Szocialista Diákok Könyvtára sorozatot.

A mozgalomban és a Népszavánál — Bécsben kiépített kapcsolatai alapján az „oroszkérdés” specialistájának számított.

1903-ban fejezte be egyetemi tanulmányait, és elnyerte a doktori címet. Több dolgozatával, amely a könyvtárszervezéssel és -fejlesztéssel foglalkozott, szakmai elismerést vívott ki magának.

1903-ban kiválik a Népszava szerkesztőségéből és a Huszadik Század társszerzője lesz egy évig, majd 15 évig mint munkatárs, egyik meghatározója a folyóirat szellemi arculatának.

A szociáldemokrata pártban már 1903-ban Szabó Ervin számított „szellemi vezérnek”, a marxizmus legkomolyabb és leginkább felkészült művelőjének. Már itt jelentkezett elzárkózása a közvetlen gyakorlati tevékenységtől, s tevékenységének fő iránya a marxizmus hazai megismertetésére, a mozgalomban és a tudományban való meggyökeresztetésére irányult, s ezzel együtt a marxista szociológia kidolgozására. A mozgalmat — úgy képzelte — eszméivel és hívei által befolyásolja.

1903. február 13-án a Társadalomtudományi Társaság szociológiai vitáján lépett fel először nyilvánosan a materialista történelemszemlélet védelmében. Bírálta az „organikus”, a „teleológikus” szociológiát és a Kautsky-féle „gazdasági determinizmust”. Ugyanakkor materialista történelemszemlélethez hozzákapcsolta, mintegy kiegészítésként, a narodnyikoktól átvett „hőskultuszt”. „A társadalmi haladás a kritikusan gondolkodó egyéniségek érdeme”, jelentette ki felszólalásában. Már itt megnyilvánult idegenkedése a dialektikától, amelyet „hegeli dialektika” címén elutasított; s ezzel mintegy elzárta magát az objektív és szubjektív, a tömeg és az egyén,

a spontán és a tudatos, a centralizmus és a demokratizmus dialektikájának megértésétől, illetve dialektikus kezelésétől. Miután a dialektika idegen maradt számára, merev alternatívában gondolkodott, s ez a marxizmus értelmezését számos ponton dogmatikussá tette számára. Ugyanakkor határozott fellépése, lényegretörő és világos fejtegetése, valamint éles bírálati számottevő szolgálatot tettek a materialista történelemszemlélet térhódításának, általában a marxizmus elterjedésének a magyar értelmiség köreiben.

Felismerte, hogy mind a hazai munkásmozgalomnak, mind a társadalomtudománynak nélkülözhetetlen szükség van a marxizmus alapműveinek tanulmányozására. Ezt akkor lényegében a Kommunista Kiáltvány jelentette, mint egyetlen magyar nyelven megjelent klasszikus mű. Így érlelődött meg nagy terve 1903-ban, hogy egyrészt Marx—Engels válogatott műveinek első magyar kiadását végrehajtsa, másrészt, hogy marxista szociológiai szintézist ír a társadalmi osztályokról és az osztályharc elméletéről. Marx—Engels válogatott műveinek első kötete 1905 elején megjelent. Betegsége késleltette a második kötet megjelenését, s ezért arra csak 1909-ben kerülhetett sor (a tervezett harmadik kötetet pedig már meg sem tudta jelenteni). A Marx—Engels Válogatott megjelenítésével nagy szolgálatot tett a marxizmus magyarországi meghonosításának; mintegy négy évtizedig az ő kiadása volt az egyetlen nagyobb magyar nyelvű gyűjtemény, s egész nemzedékek ismerhették meg belőle a marxizmust.

1904. május elsején vette át a Fővárosi Könyvtár vezetését, s ez a munkahely élete végéig megmaradt. Szabó Ervin valósággal összenőtt a Fővárosi Könyvtárral, amelyet ő növesztett nagygyá, a főváros egyik legfontosabb kulturális intézményévé.

1904. március 6-án tartotta meg A szocializmus című előadását a Társadalomtudományi Társaság nagyszabású vitaciklusán. A vita zárszavában így összegezte véleményét: „Egyetlen társadalmi ideál maradt tehát, amely a társadalmi haladás irányába megy: a szocialista ideál. Egyetlen társadalmi osztály, amely érdekeinek sérelme nélkül harcolhat ez ideálért: a munkásosztály. Egyetlen harci eszköz, amely mindenképpen az ideál irányába visz: az osztályharc.”

1904-ben fokozódik eltávolodása a szociáldemokrata pártvezetőségtől, s a Világosság című folyóirat köré tömörülő ateista csoporttal a párt reformjára törekszik. Ellenzéki brossúrárt ír. Pártfegyelem és egyéni szabadság címmel közölt cikkében az ellenzék működését igyekszik megindokolni, és szinte kíméletlen haraggal támadja a pártvezetőséget. A pártvezetőség azonban őt is és az ellenzék más tagjait is kompromisszumra kényszeríti. Ellenzéki tevékenységének fontos mozzanata 1905 márciusában megjelent Hogyan módosítsuk a pártszervezeti szabályzatot? című cikke. Ebben fejtette ki egyéni nézetét a pártról: „a szocializmusnak *nem katonákat* kell nevelni. A szocializmusnak *felkelőkre* van szüksége, *önkéntes harcosokra*, akik tudják, miért harcolnak és tudják, *miért harcolnak úgy*, ahogy harcolnak... *Intézményileg* kell biztosítanunk, hogy pártunk semmiféle akciója a vezető kisebbség kizárólagos önkényes intézkedésének kiszolgáltatva ne legyen.” Itt tulajdonképpen a centralizmus és a pártfegyelem elleni fellépésről van szó. Szabó Ervin elutasította az „ultracentralistának” bélyegzett lenini pártvezetési elveket.

Ettől az időtől számítható érdeklődése a francia (részben olasz) szindikalizmus iránt. A francia Georges Sorel és Hubert Lagardelle, valamint az olasz Arturo Labriola

a legnevesebb képviselői a szindikalizmusnak. Szabó Ervin tőlük várja, hogy „... a munkásmozgalmat visszavezérlik a marxi Internacionálé legfényesebb korszakának alapjaira.” A szocializmusról tartott előadásában már benne van, hogy elítéli a párt „szinte kizárólagos politikai harcát” és „a gazdaságilag szervezett munkásság közvetlen akcióját” tartja követendőnek. Nézeteinek fontos részét képezte az ún. „képviselési elv” elutasítása és a proletárdiktatúra történelmi szerepének meg nem értése. A munkásság egészének közvetlen harcát idealizálja, szembeállítva a demokratizmust a centralizmussal. A párt feladata szerinte „kifejleszteni a munkásság öntudatát”, de semmi képviselő, parlamentáris és hatalmi funkció. Ezekben a félanarchista szervezeti elvekben az a félelme fogalmazódott meg, amely a szocializmus és a szabadság dialektikus egységét féltette. Az egyéni szabadságot féltette a szocializmus szervezetségétől és a proletárdiktatúrától. Nem véletlenül fogalmazott 1905 februárjában Orosz tesvéreink!-hez című kiadványában úgy, hogy: „A ti végleges győzelmeitek a mi szabadságharcunk riadója lesz.”

Bármilyen figyelemmel kísérte is, és lelkesen üdvözölte az 1905–1907-es oroszországi forradalmat, a megoldást nem ott kereste, hanem a fejlett tőkés országok munkásmozgalmában, azok tapasztalatai alapján próbált válaszolni a feltoluló kérdésekre. Ez pedig mindinkább a szindikalizmus felé sodorta.

Ellene fordultak saját pártszervezeti elvei is: nem csinált programot, nem szervezett pártot, nem toborzott híveket, elutasította a centralizmust. Szabó nem volt és nem is akart pártvezető lenni, a mozgalom „szürke eminenciásának”, a háttérből irányító ideológusnak szerepe lebeghetett szemei előtt.

1907-ben fordulat következett be tevékenységében. Ekkor bontakozott ki a könyvtárba visszahúzódó, csendesen rezignált, de lelkeben forradalmár, a jövőnek dolgozó tudós tanító, ismeretterjesztő képe, a Népszava korábbi ifjú szerkesztőjének, az orosz forradalmi mozgalom magyarországi összekötőjének, a marxizmus fáradhatatlan, támadó kedvű, fiatal apostolának képével szemben. Szinte lehetetlen pontosan megállapítani, hogy ebben a fordulatban milyen szerepe volt az orosz forradalom vereségének, a pártellenzék kudarcának és súlyos betegségének, ekkor vesztette el egyik szemét. Nyilván valamennyi tényező szerepet játszott személyiségének átalakulásában. 1906-ban vázolta fel először A szocializmus átalakulása című cikkében politikai elveit, s ezzel tulajdonképpen végrehajtotta a magyar szindikalizmus zászlóbonítását. Kijelentette, hogy a szociáldemokrácia nem a munkásosztály szocialista pártja, hanem csupán demokratikus párt, az osztályegyütműködés szerve, amely polgári demokráciát akar a munkásság erejével. Ezzel szemben „A forradalmi szocializmus szellemét csakis a tőke elleni gazdasági harcot folytató szakszervezetek képviselhetik.” Ismeretes, hogy Lenin is arra a következtetésre jutott, miszerint a hagyományos szociáldemokrata pártok nem alkalmasak a forradalmi munkásmozgalom vezetésére, de Lenin ebből egészen más következtetést vont le, a forradalmi, marxista pártok megteremtésének szükségességét. Szabó Ervin ezt nem ismerte fel, a lenini centralizmus elveitől idegenkedett, így jutott szindikalista álláspontra.

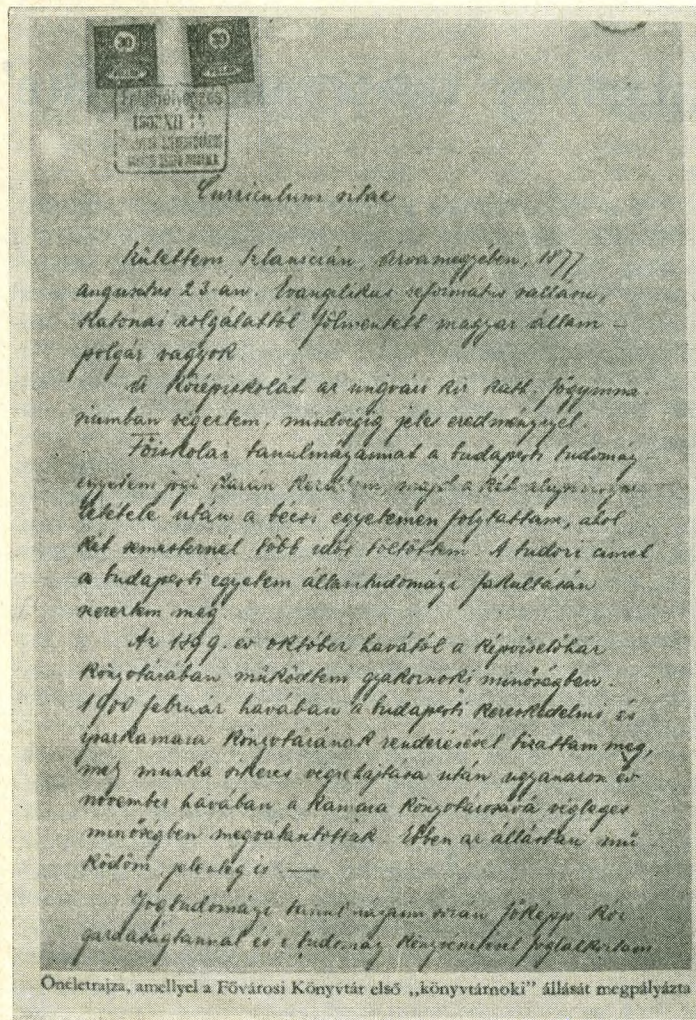
1909-ben szakított a párttal és élete hátralevő részében „független szocialistának” számított. Nem zárták ki, nem is lépett ki látványosan, hanem megundorodva egyes opportunistáktól, egyszerűen kimaradt.

1910-ben alakult meg a magyarországi szindikalista csoport, amelynek ő volt a szellemi irányítója. A szin-

dikalista propagandacsoport kiáltványát Magyarország munkásságához címmel ő fogalmazta meg, amelynek központi gondolata volt a szakszervezetek teljes függetlenségének követelése. „A gazdasági szervezetek a maguk urai legyenek, a maguk útján járjanak, a maguk módján harcoljanak, a maguk közvetlen céljait kövessék. Ne gyámkodják felettük senki. Ne, még a munkások saját pártja se!” Harci eszköznek a közvetlen cselekvést, az antimilitarista propagandát és az általános sztrájkot tartotta. Negatív tapasztalatai azonban eltávolítják a szindikalista mozgalomtól is, s kilépve a mozgalomból, keserűen írja, hogy „... be kell látnunk, hogy Magyarországnak még jónéhány közbenső stációt kell megjárnia, amíg a szocialista forradalomra éretté válik... de kell, hogy legyenek olyanok, akik a kézzelfogható reáliákon túl gondoskodnak arról, ami nélkül semmiféle nagy ügyet győzelemre vinni nem lehet: egy messze nagy célért való lelkesedésről és azért a nagy célért minden áldozatra kész érzéstől... akik ezáltal állandó ösztökélői a ma tömegmozgalmának, a mindennapi kiábrándulásokból a holnapoz vezető híd, a holnap, a holnapután zászlóhordói.”

A mozgalomból kiválik, de nem szakítja meg kapcsolatát a politikával; továbbfolytatja politikai nevelő munkáját a Társadalomtudományi Szabadiskolában, a Galilei Körben szüntelenül publikál a Huszadik Században, a Nyugatban, a Világban és különböző külföldi folyóiratokban. Ír, előad, felszólal, szemináriumot vezet, elnököl, azaz tevékenykedik.

Mint könyvtáros is forradalmár. 1907-ben a Szabad Tanítás pécsi kongresszusán fejti ki népkönyvtárosi el-

veit: „...ezek a könyvtárak eleinte azzal a bevallott tendenciával létesültek, hogy a *tudásnak* és a *műveltségnek* félelmetes különbségeit a vagyonos osztályok és a proletárság között áthidalják, be nem vallott, de összeállításuk elveiből kétségbevonhatatlanul kitűnik, hogy feladatuk ellenben az, hogy túlzott hazafias, erkölcsös, vallásos irodalommal nem *tudásukat*, hanem *erkölcsüket* hozzák közelebb a vagyonos osztályokéhoz, vagyis a „lázaság” szellemét öljék ki belőlük.” 1910 tavaszán, amikor új szakasz kezdődött a Fővárosi Könyvtár életében, Szabó Ervin Emlékiratában így fogalmazta meg a könyvtári tevékenység alapelvét: „... a legjobb könyveket, a legtöbb embernek, a legalsóbb áron.”

Szabó Ervin a forradalmi szocialista, mint tudós és könyvtáros is harcos forradalmár volt.

Mély és átalakító hatással volt rá az első világháború. Egész tevékenységére rányomta bélyegét az etikai látásmód. Szembeszállt a háborúval írásban és szóban, kezdeményezte a forradalmi szocialista csoport (Korvin, Mosolygó) háborúellenes tevékenységét. Túlzásba vitt etikai beállítottságára jellemző a Galilei Kör lapjában, a Szabadgondolatba írt cikke (1918. június), amelyben a forradalmi tevékenység lehetőségeit vizsgálva többek között megállapítja, hogy „... inkább maradjon meg a rossz, semhogy erkölcstelen eszközökkel változtassuk meg.”

Mintegy 20 évig dolgozott élete nagy művén, a Társadalmi és pártharcok az 1848—49-es magyar forradalomban, amelyben az osztályharc szerepét a magyar törté-

nelemben, a haladó erők küzdelmét és a munkásmozgalmom helyét elemzi, s ezzel megalkotja a magyar marxista történetírás első magyar maradandó értékű művét.

Elhatalmasodó tüdőbaja 1918. szeptember 29-én, 41 éves korában végzett vele. Még megérte, hogy 1918 júniusában a Moszkvai Szocialista Akadémia egyetlen magyar tagjává választották. Betegsége megakadályozta, hogy Moszkvába utazzon.

Havasi Béla, a Galilei Kör folyóiratában így búcsúzott tőle: „A magyar tudományos progresszió kis családjának feje volt Szabó Ervin...”

Kassák Lajos, akitől távol állt mindenféle tekintélytisztelet, így írt róla: „... példakép volt, egy lépéssel mindannyiunk előtt állt, tanított bennünket és mi bizalommal tanultunk tőle...”

Móra Ferenc így írt: „... Szabó Ervin halála talán nagyobb vesztesége a holnapi Magyarországnak, mint a mainak.”

Lukács György mondotta egy interjújában: „Szabó Ervin mindnyájunk szellemi atyja volt”.

Talán mindennél többet mond az a tény, hogy Szabó Ervin tanítványainak túlnyomó többsége 1918 novemberében a Kommunisták Magyarországi Pártja megalapítói közé tartozott, vagy belépett a pártba. A Magyar Tanácsköztársaság méltán állított szobrot emlékének 1919-ben. Joggal viseli nevét a Fővárosi Könyvtár.